
PART TERCERA.
CRÍTICA LITERÀRIA

TEODOR LLORENTE: VERSOS, MEMÒRIA I LLENGUA D'UN PARADÍS PERDUT

Artur Ahuir

(Acadèmia Valenciana de la Llengua)

El Llibret de versos de Llorente és un camp de flors de distintes formes i olors, però totes igualment hermoses. Si me donaren llicència per a triar i collir-ne, faria de totes un ram.

Josep Mª Puig i Torralva. *La Moma*. 1885.

Teodor Llorente demana una relectura creativa.

Josep Piera. "De centenaris". *Levante-EMV* (9-1-2011)

RESUM

La poesia de Teodor Llorente ha vist limitada la seua lectura i recepció per una sèrie de tòpics i pressuposts. A la ignorància generalitzada entre valencians derivada d'un alzhéimer col·lectiu difícil de païr, se li suma, el que és més preocupant, el desconeiximent entre els valencianistes. Una lectura atenta dels seus poemes dóna com a resultat un món molt variat i complex, d'aigües profundes, on un lèxic exquisit i una patent i potent riquesa de recursos expressius encara conseguixen emocionar el lector. La importància que la naturalesa i el paisatge valencià adquirixen en la creació del món poètic de Llorente, el paradís perdut des d'on escriu, és l'eix que vertebra la seua poesia. Ventil·lar la seua obra amb quatre adjectius i clavar-la al calaix dels clàssics sense pena ni glòria, preparada per a l'oblit, és una injustícia que cal combatre. L'anàlisi del món de la naturalesa, de les comparacions, metàfores i metonímies de què fa ús i d'un lèxic ric i variat,

lluny dels hiperònims que hui dominen, fa possible una lectura recreativa del que havia de ser un clàssic reivindicat a l'escola, conegut i estimat per tots, almenys per tots els que s'autonomenen valencianistes.

Paraules clau: Llorente, poesia, naturalesa, llengua valenciana, figures retòriques.

ABSTRACT

The reading and reception of Teodor Llorente's poetry has been limited by a series of topics and assumptions. There is a generalized ignorance among Valencians, caused by a collective amnesia difficult to swallow. In addition to this we observe what is more worrisome, the lack of knowledge about him amongst so-called Valencianists. An attentive reading of his poems invokes a very varied and complex world of deep waters. This is a world where an exquisite lexicon and a patent and powerful wealth of expressive resources still get to thrill the reader. The importance that nature and the Valencian landscape acquire in the creation of the poetic world of Llorente, that paradise lost he is writing from, becomes the backbone of his poetry. It would be quite unfair to capsule his work in a few adjectives and leave it to gather dust in the drawer of classic writers without further mentioning, ready to be left into oblivion. His analysis of the natural world, his comparisons, metaphors and metonymies and his rich and varied lexicon, far from today's prevailing hypernymy, allow for a recreational reading of Llorente. A reading of what should be a must-read classic in school, known and loved by all or, at least, by all those calling themselves Valencianists.

Keywords: Llorente, poetry, nature, Valencian language, rhetorical figures.

1. INTRODUCCIÓ. LLORENTE HUI I ENCARA DEMÀ

Quan la Comissió de l'Escriptor de l'Any de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua –de la qual vaig formar-ne part- em va encarregar dur a terme una antologia comentada de l'obra poètica valenciana de Teodor Llorente, vaig redescobrir amb nous ulls uns versos rics de matisos, de gran musicalitat i equilibri, farcits de metàfores, comparacions i jocs retòrics, d'una riquesa lèxica estimable¹. Fora de les crítiques rebudes els darrers decennis del segle xx, em preguntava

¹ L'Acadèmia Valenciana de la Llengua nomenà escriptor de l'any a Teodor Llorente el 2011, coincidint amb el centenari de la seua mort.

com havia sigut possible que el senyor Llorente, reblit i atapeït de condecoracions i títols il·lustres i corcat per un conservadurisme més bé ranci, havia arribat a assolir una comunicació tan fecunda amb la societat valenciana de l'època. D'acord que estaven la direcció de *Las Provincias*, la seua condició social, la seua influència, i la València de finals del XIX i principis del XX encara prou agrícola i poc industrialitzada, però ben bé podia haver estat tot això i no haver existit els seus versos; i, sense els seus versos, D. Teodor haguera sigut un altre Llorente, un altre D. Teodor, però no aquell que conquerí l'esperit de tants i tants milers de valencians. Sobretot les classes mitjanes (artesans, funcionaris, empleats, comerciants, botiguers) i un pessic de la burgesia lligada a les noves produccions van gaudir dels seus versos. Crec que podem afirmar sense reserves que els seus poemes en llengua valenciana foren una part essencial per a la connexió multivoltàica que s'hi donà entre autor i lectors i oïdors, entre Llorente i el nostre poble. Dit d'una altra manera: és fonamentalment amb els seus versos i la seua sensibilitat, gràcies al seu domini de la llengua popular i als recursos expressius de què fon mestre, gràcies als seus poemes, el seu contingut i el tractament que hi va donar-los que va connectar com ningú amb la societat valenciana que creixia a cavall dels segles XIX i XX. Després, fins a l'esclat de la guerra, i més tard també, van ser diverses les generacions que el convertiren en un clàssic.

Que als inicis del segle XXI tornem la vista sobre la seua figura i que hagen sorgit estudis o fins i tot una edició crítica (el treball de Rafa Roca és encomiable i indefugible, llarg en els anys i profund en l'escorcoll), no ens diu gran cosa de la seua recepció com a poeta, quasi nul·la en l'actualitat en escoles, instituts i universitat. A hores d'ara seguix sent molt fàcil contraposar l'excel·lència poètica dels seus versos a l'escàs interès que desperta la seua lectura per part de mestres i literats. Sobre la seua categoria simbòlica i el significat últim del seu valencianisme hem gastat milers de pàgines amb debats generalment incomplets i quasi sempre repetits que, gràcies als estudis de Roca i a l'ordenada informació que ens ha fet arribar des de molts punts de vista, es perceben ara més incomplets

encara. Tot home és polièdric i Llorente ho era també. La tria d'una opció política i nacionalitària no pot ni deus, ni té perquè silenciar la seua obra poètica per molt que esta pugua ser advertida entre els seus versos.

I si guerra i postguerra potenciaren l'alzhèimer col·lectiu dels valencians respecte a la seua cultura i els seus prohoms, en arribar la represa cultural i democràtica, ens adonarem que, per una banda *Lo Rat Penat* havia deixat a Llorente encunyat amb grans honors però també atrapat a una de les cares de la medalla jocfloralesca, i per l'altra que la *intelligentsia*, la poca intel·lectualitat que es va preocupar, amb voluntat de relectura i reordenació però també amb l'afany d'etiquetar-ho tot i de fer-ho de forma original, caigué fàcilment en el reduccionisme a què abocava la fórmula fusteriana "paisatgisme sentimental" que, per més encertada que pugua ser, amb el substantiu "paisatgisme" i l'adjectiu "sentimental" percebuts negativament, deixava a Llorente més mort que viu i només amb uns quants poemes com a llegat. Fuster tenia i qualsevol té perfecte dret a considerar que el "paisatgisme sentimental" no li és agradós però la coincidència no és obligada. Són els ulls de Fuster i no els meus els que denoten negativitat cap al concepte. Em podrien agradar fins a l'extasi els versos de tots els poetes paisatgistes sentimentals i no seria moralment reprovable. Potser el que Fuster volia dir sobretot era que la poesia de Llorente no podia ser el far des d'on construir la nova poesia valenciana dels cinquanta i els sixtyanta. Però no crec que volguera apagar-lo, el far, de cap de les maneres. Com afirma Antoni López en el seu impagable *Trama i ordit*: "... la imatge d'un Llorente pernicios -frenador d'un progrés literari, històric i social- (...) continua actualment vigent. I amb força."²

En tot cas, d'allà a ací, la personalitat política i literària de Llorente no ha pogut deslligar-se del tot d'eixa mirada perniciosa i així, el seu quefer poètic -d'inenarrable importància per als valencians- ha vingut ventilant-se contemporàniament amb

² Antoni López i Quiles. 2007. Pàg. 68.

quatre versos -quasi sempre els mateixos- i quatre cites reiterades -quasi sempre les mateixes- en què no es feia justícia ni a la importància històrica del personatge ni a l'amplària, profunditat, riquesa i valencianitat d'una obra poètica com la de Teodor Llorente.

Crec sincerament que encara hui en dia, i sobretot per als valencianistes, el simple contacte sense prejudicis amb els seus poemes pot resultar una font de plaer, i una lectura assaonada i tranquil·la dóna com a resultat, com afirmava Josep Piera, "tot un conjunt de sensacions"³. I més encara, de satisfaccions i de coneiximents.

Sobre la seua excel·lència poètica –hiperbolitzada durant tants anys- se n'ha escrit poca cosa darrerament. L'utilíssima edició de Lluís Guarnier l'any 1983 va fer-li veure a Enric Sòria que Llorente es tractava d'un poeta "*molt més hàbil, variat i complex del que ens havien explicat*"⁴. I era Josep Piera qui reclamava una relectura creativa del mateix perquè "*si un poeta, cent anys després de mort, és capaç d'emocionar un lector o escoltador amb els seus versos, això diu que les seues són les paraules d'un clàssic*"... Jo també la vull reclamar eixa relectura creativa. I és el que he intentat fer tant amb l'antologia com amb este article: ajudar al lector a descobrir una mica la poesia de Teodor Llorente i a estimar-la. En este cas des d'una de les moltes dreceres o caminals que podem recórrer en llegir els seus poemes: la drecera del paisatge, de la naturalesa. Perquè Teodor Llorente, amb els seus versos, entre moltes altres coses, és un poeta de la naturalesa. De la naturalesa i de l'harmonia. En este assumpte, un romàntic amb totes les de la llei.

Carles Salvador s'hi va fixar i, després d'un vocabulari de noms zoològics i botànics extret de l'obra llorentina, va afirmar: "*Però elements poètics com són, aquests animals i aquestes plantes formen de vegades el motiu principal de les imatges poètiques*". I tenia tota la raó. Dos vessants -la riquesa lèxica i la imatgeria

³ "De Montale a Llorente". *Las Provincias* (10/XI/1974).

⁴ "Cent anys després". *Quadern, El País, València, 2 de juny de 2011*.

poètica- ens permeten des de dos camins diferents entrar adins de la concepció que el mestre de la renaixença tenia sobre la poesia. És curiós que de nou la intuïció i el coneiximent del poeta Josep Piera, el 1974 a *Las Provincias*, van fer-li afirmar que estàvem davant d'una obra que era “*tot un paisatge de paraules*”. Com a argument per a afirmar la modernitat d'eixe paisatge, la referència al poeta italià Montale, el qual era capaç de llegir “*els negres signes de les branques/ com un essencial alfabet*”.

Naturalesa, senzillesa, harmonia i paisatge són sense dubte alguns dels essencials alfabetos on Llorente llegia. I ens ho va dir i ens ho diu de forma original mil i tantes vegades.

2. LA IMPORTÀNCIA DE LA NATURALESA EN LA POESIA DE LLORENTE

Tres veus, tres figures molts distintes, tres lectors de Llorente dispersos en els temps em dugueren per estes contrades: Carles Salvador, Teodor Llorente Falcó i Josep Piera. El meu interès primer partia de la reiterada afirmació de que Llorente no va saber passar de cantar dels límits de l'horta, oblidant altres paisatges i contrades, la qual cosa anava en contra de la meua percepció i de la d'una cita de Teodor Llorente Falcó, fill del poeta, que afirmava:

Tota la terra valenciana tingué en el poeta el seu cantor, puix no obstant haver-se inspirat en contacte amb la naturalesa i els seus fills, amb la Malvarrosa, Museros, el mas situat a la vora del barranc dels Algadins i Natzaret, portava dins de la seua ànima una visió tan completa de totes les terres valencianes, que, perdent el seu caràcter localista, adquiria un to tan general, que no hi ha fill del País Valencià que no les considere com a pròpies.

“Totes les terres valencianes”. Per eixe camí m’interessava el patriarca. Però va ocórrer que, en llegir-lo amb eixes ulleres, prompte me n’adoní que per a la construcció dels versos de Llorente, la naturalesa, el paisatge i la terra esdevenen elements definitoris que estructuren l’obra i la doten d’unitat. I és per ací que entre moltes altres coses em vaig entretindre en considerar la importància que la Natura (montanyes, serres i rius), la fauna (sobretot els ocells, les aus) i la vegetació (sobretot les flors) tenen a l’hora de poder explicar la poesia de D. Teodor, i a l’hora igualment, com li servixen al propi poeta per a explicar-se i per a expressar-se. De fet, fara ús de metàfores, metonímies, comparacions i altres recursos expressius basats en el món de la natura de forma continuada i per a gran quantitat d’objectius: el que Llorente és com a persona, el que és com a poeta, el que són els seus versos, el que és el seu llibre, el concepte que té del fet poètic, les persones que li són a l’entorn, tot, ho explica fents ús d’eixos recursos expressius relacionats amb la naturalesa. Amb ells, indaga en sentiments i descriu personatges, objectes i records. I no és que en eixe fet estiguera Llorente isolat. La retòrica renaixentista i jocfloralasca en feia un ús constant a València, a Catalunya i a Mallorca. Però entre els escriptors hi ha un que destaca, algú que crea, que innova, que prova i reprova, que ateny més intensitat, que aconseguix millors resultats i arriba a aigües profundes. I eixe és el patriarca de la renaixença valenciana.

En primer lloc, el propi concepte de naturalesa té una importància de primer orde en la poesia llorentina i en la concepció que el mestre té de la vida. Ens ho diu explícitament diverses vegades i de diferents maneres. En “La Montanya”, en “Passetget de Maig”, en “La creu del poble” o en “Mal ensomni”; ací i allà deixa versos que diuen coses semblants a esta:

¡Oh naturalesa! ¡Oh mare!
 ¡Conhort de trists i cansats!
 Mon seny boirós en tu busca
 aire i llum, quietud i pau.

És el poeta qui busca en la naturalesa, una naturalesa que, segons ell, aconhorta i dóna quietud i pau. Sembla que busca coses bàsiques, elementals, com la llum i l'aire; és una naturalesa sobredimensionada a la importància de la figura femenina i, en especial, de la mare. A ella fuig, en ella es desemboira, en ella es busca i amb ella troba... inspiració i versos, poesia. En “La creu del poble” afirma que la fugida de la ciutat (la busca, la recerca), al setembre, és a diari:

Quan setembre calmava
 los focs caniculars,
 de fruites ensucrades
 omplint vergers i camps,
 hi anava tots los dies
 fugint de la ciutat.
 A un hortet ple de roses...

I no és una qüestió d'edat ni de cansament. La naturalesa acompanyarà al poeta des dels seus inicis als darrers versos que va escriure. A les cançons amoroses de joventut com “Primaveral” el jardí, l'hort, el camp es convertixen en l'aula d'aprenentatge de la vida, una escola en què els aucells i les flors esdevenen mestres d'amor, i el poeta, un deixeble predilecte:

Aquell jardí, ¡quina escola
 per a eixa ciència del cor!
 ¡Abril! ¡Que bona ensenyança!
 ¡Quins mestres, aucells i flors!
 En los arbres refileven
 paixarells i verderols;
 sobre les obertes roses
 volaven els papallons.

De fet, quan el poeta es va enamorar ho feu en la naturalesa, i no s'oblida de recordar-nos-ho, passats els anys, ja a la vellea, en "Íntima":

En este hort ombrívol, debaix d'aquest arbre
oixquí tes primeres paraules d'amor.

Eixe amor passional per la naturalesa té també molt a veure amb la religiositat intensament viscuda pel poeta. No és d'estranyar llavors que ben prompte la naturalesa esdevinga senyal divina i símbol de la presència de Déu, com ens diu en "Viatge nupcial" o en "A un poeta sacerdot". També ací podríem aportar uns quants versos. Però, crec que no cal dir més sobre la importància que la corda de la fe té en l'arpa de D. Teodor⁵. Només insistisc en què Déu, fe i amor estan íntimament relacionades -en la poesia del mestre- amb harmonia i amb naturalesa. El franciscanisme -Llorente va ser soterrat amb l'hàbit franciscà- també es percep potent en la concepció de la natura, nua i tendra senzillesa:

Voràs boscs, voràs florestes,
que són com eternes festes,
que a l'home li dóna Déu;

Els boscs, percebuts com festes eternes que proporciona una naturalesa que s'acorda amb la persona humana a través de Déu. En "Missa d'alba" (Records del bon temps passat), apareix un paisatge humanitzat i personificat capaç de respondre i interactuar amb els sentiments -Ja los aucells al jorn fan salva-. I és per això que li diu a l'esposa:

⁵ Roca. Denes. Paiporta. 2010.

Vine: anirem per les dreteres
on los frutals i les moreres
trèmol dossier en l'estiu fan.
Los rossinyols, les cadarneres,
quan passes tu, refilearan.
Totes les flors encapollades
al resplandor de tes mirades
els tendres calzes obriran.

Es tracta d'una comunicació que no pertany només a l'entorn del poeta. Ànimes pures com la de l'especialíssima Vicenteta, representant simbòlica de totes les valencianes, de la terra, de l'idioma, del poble, són capaces d'arribar al diàleg i de, fins i tot, fer-se portadores del missatge de Déu, pròxim a un concert harmoniós de sentits:

Així, en divina llengua, quan naix gloriós el dia
lo que son pit els ompli parlen totes les aus;
i són expressió ingènua de goig i d'alegria,
aquells vibrants arpegis i aquells sospirs seus.

Queda clar, per tant, que la "naturalesa" en la poesia de Llorente cobrix els trets senzills de certs escenaris espirituals i reproduïx pura i netament allò que la naturalesa hauria de ser d'acord a un idealisme en què convergixen tots els amors, però no es tracta d'un idealisme extrem com el del paisatge al·legòric. El que realment s'emfatitza davant del lector és la relació cordial entre el poeta i el camp, entre l'horta, la muntanya i els seus habitants, entre els valencians i la terra. De fet, només uns 25 poemes, entre els 150 que comprenen l'obra completa, no duen referències a plantes, a animals o a elements vius de la naturalesa. La presència és molt significativa.

La natura però no serà solament un escenari, sinó que anirà adquirint una importància progressiva. I el que és més: molts dels més importants dels seus versos s'expliquen a partir d'eixes referències i dels jocs expressius que se'n deriven. I això ja és dir molt. Perquè eixos jocs i eixes referències convertixen els poemes llorentins en un món ple de vida, en un gran zoològic, en un parc botànic, en un aviari, en un gran jardí de flors i de paraules. I de pàtria. Perquè la fascinació pel paisatge, les aus, les plantes i els arbres són pura adhesió a la terra admirada com a obra de la Creació⁶ però també com una terra especial d'especials característiques.

3. UNA IMMENSA ECLOSIÓ DE PARAULES I VIDA

El *Llibret de versos* és una pedrera de mots vivents.
N'hi ha una bella quantitat de noms d'animalons,
de plantes, de flors, d'eines...

Carles Salvador. "Llorente i l'idioma" (*La República de les Lletres*, núm. 7, gener-març del 1936).

El 21 de novembre de 1939 des de Wellesley, Pedro Salinas enviava una d'aquelles impagables cartes que començava "Mi querido Jorge"⁷. Dirigida a Jorge Guillén, després de parlar de política i literatura, d'Europa, d'Espanya i Amèrica, de periodisme i d'art, comenta el treball que du entre mans. Li havien demanat des de la *Revista Iberoamericana* una ressenya del primer volum de les *Poesías completas* d'Enrique Gonzàlez Martínez, el poeta, editor i diplomàtic

⁶ Antoni López i Quiles. 2007. Per al concepte de naturalesa i la seua relació amb la fe. Sobretot la primera part.

⁷ Pedro Salinas. 1992. Tusquets. Barcelona.

mexicà conegut actualment pel sonet amb què s'acomiadava del modernisme i dels seus símbols⁸. I Salinas deia:

Cargué con ello, pero no he pasado de un soneto. Quiero decir que me agarré al soneto famoso de “Tuércele el cuello al cisne...”, y todo lo que he escrito es un ensayo sobre “El cisne y el búho”, como símbolos de una crisis de la poesía modernista. Me he divertido horrores cazando cisnes por la Francia del XIX desde Vigny en adelante, y luego en Rubén Darío. Los búhos se han dado mucho menos, pero también cayó alguno. El engendro te será enviado en cuanto salga, que debe ser muy pronto, y en tirada aparte, como es natural.

La meua anàlisi no pretenia un material tan ample com el de la França del XIX ni podia marxar de cacera “desde Vigny”. Un recorregut així seria francament útil i necessari. Però no era el meu objectiu. Vaig preferir centrar-me en l'obra de Llorente i passejar amb ell per les nostres hortes i muntanyes. Enredrat entre els seus versos, amb el Mestre com a guia, quasi de la mà, a vegades dormint al ras, a vegades en bon aixopluc, el meu “engendre” va quedar així.

3.1. SOBRE EL PAISATGE

D. Teodor veu la mar, però quan l'albira, ho fa sempre des de terra. Si deixem de banda el sonet “A la Mar Mediterrània” – Oh, Blava mar, hel·lènica i llatina- i algun poema com “Xic de barca”, amb uns pescadors com a protagonistes, avarem en sec. El que sí hem d'estar disposats a recórrer fent llargues passejades són: Muntanyes, cims -els punts més alts d'una muntanya-, cingles -parets de roca que

⁸ Entre els animals, el cigne és el símbol per excel·lència del modernisme.

formen precipicis en el cim o en el pendent d'una muntanya- i cinglers⁹ -cingles que s'estenen al llarg d'una serralada-, costeres, timbes¹⁰, penyals -penyes grans i elevades, o aïllades-. Però també ens haurem de clavar en coves -cavitats subterrànies més o menys extenses, naturals o excavades-, en balms -cavitats poc profundes i accessibles en una paret de roca o en un vessant rocós en les quals penetra la claror, com roques que sobreïxen en una paret rocosa i formen una cavitat davall-. Haurem de passar per colls -depressions en la carena d'una serralada o d'un contrafort, sovint utilitzades com a pas entre dos vessants-; haurem de recórrer tossals -elevacions de terreny no massa altes ni de pendent rost- i valls, i munts -muntanyes (sobretot en toponímia)-. Baixarem per barrancs, per gorgs -clots profunds en el llit d'un corrent d'aigua, on esta s'entolla o alen-tix el curs-, per viarany -camins estrets-, entre clapisses -badalls horitzontals i pedregosos entre roques planes-, creuarem bosquets -grups reduïts d'arbres que posseïxen el caràcter d'un bosc-, i podrem descansar al costat de basses i safarejos -receptacles més o menys grans, generalment de parets d'obra rectangular o circular, que s'omplien d'aigua per a regar-. Tot ho recorrerem de dalt a baix: serres i boscúries -boscs grans i densos, la màxima espessor d'un bosc-, valls cobertes de pàmpols i espigues, o d'aspres garrigues¹¹, o de mallol¹²; pas-sejarem per horts ombrius, per prats -extensions de terreny cobertes d'herbes, especialment aquelles en què es deixa créixer herba per a la pastura del bestiar o per a ferratge-, per deveses -extensions de terra coberta de vegetació natural i destinada al pasturatge i a l'aprofitament de la llenya-, per camins, per sendes, per guarets -terres llaurades fonament i deixades en repós perquè tornen a adquirir fertilitat-, per sembrats, per campinyes i platges. La riquesa lèxica tira

⁹ En el Diccionari Normatiu Valencià (DNV), cinglera.

¹⁰ En el DNV, remet a precipici.

¹¹ En el DNV remet a coscolla; arbust perennifoli (*Quercus coccifera*), de fulles coriàcies, verdes i lluentes, sinuades i espinoses, i fruits en bellota.

¹² Es referix a vinyes novelles, a ceps jóvens plantats de fa poc.

de tos. És més que probable que Teodor Llorente, ànima de l'excursionisme ratpenatista, prenguera gran interès per un lèxic com el geològic que el permetria descriure minuciosament als seus acompanyants les meravelles paisatgístiques de la naturalesa en un valencià correcte i depurat que contràriament, ja en aquella època, anava reduint-se i castellanitzant-se. Un lèxic que, a més, el permetia escriure versos com estos:

Les Àligues niuen damunt de la roca
del gorg que entre timbes eixampla la boca...

3.2. SOBRE EL PARC ZOOLÒGIC DE D. TEODOR

Però, no es tracta solament de geologia, perquè en pujar i baixar tanta costera, en fer tantes sendes i camins, anem a trobar necessàriament una gran quantitat d'animals. En concret: poltros, gossos, llops, asserps verinoses (sic), anyells, cerfs porucs, papallons i papallones, teixos, peixos, ànets, galls, caragols, jònecs, molls de roca, corbs, tigres, bous, cavalls, elefants i vaques.

En línies generals, tots ells solen aparèixer en les parts descriptives de certes poesies conformant la realitat que s'hi dibuixa com en "Les dos montanyes" o com en "Més allà". Però n'hi ha d'altres raons. Alguns, com els elefants o els tigres, provenen de poemes en què hi ha desplaçaments en el temps i l'espai, a la Roma imperial, a la Grècia antiga o al món musulmà, com en "Història de l'antigor":

Àliga, cavall
Van també dotze elefants;
són lo millor de sa tropa:
los dotze van dos a dos
alçant i baixant la trompa.

En canvi, quan es trasllada al nostre passat gloriós i sona la trompa èpica, apareix el cavall blanc de sant Jordi i els animals més importants de la nostra mitologia. Un d'ells, l'oronella que va niuar en la tenda de guerra del rei Jaume abans de la conquesta de la ciutat de València. En “La dama del Rat Penat” ens ho recorda:

Jo, quan lo gran En Jaume, la Creu en la senyera,
per ton amor lluitava, les ales plegar fiu
a l'oroneta blava, que astruga mensatgera,
féu en sa tenda el niu.

Entre tots ells, vola lleugera la rata penada, símbol valencià per excel·lència, animalet menyspreat i malastruc però comparable en majestat a l'àguila triomfal romana¹³. L'afany didàctic de Llorente envers els seus contemporanis el van forçar a explicar-los de totes les formes possibles -conferències, discursos, articles de premsa- què era i què significava la renaixença, perquè es celebraven els Jocs Florals, quin significat havien de donar-los i quina transcendència, què era una regina, perquè havien de sentir un mantenidor o què tenia tot allò a vore en el passat dels valencians. I clar, calia explicar també què era això del Rat-Penat, perquè la nova entitat duia aquell nom, perquè la rata penada estava tan present en els nostres escuts i al cim de la senyera, en el nostre imaginari col·lectiu. I a banda de conferències, discursos i articles, moltes d'eixes explicacions les donarà en vers. I això és el que fa al poema “Lo Rat Penat”, explicar als lectors i/o oïdors perquè han de venerar-lo:

¹³ Cal destacar que Llorente té una gran facilitat -en parlar de les coses valencianes- per a recórrer el camí que va des de la humilitat més pregona a la majestuositat més preclara. L'arròs en fesols i naps és menjar de rei, la barraca és un palau, València un paradís, la llauradora una reina, el rat penat l'àguila romana.

Entre totes les vàries criatures
que crià el Pare Etern, pures i impures,
hi ha un pobre animalet,
tan lleig, tan malastruc, tan miserable,
que dubta el món si és Déu o si és el Diable
qui l'ha infantat i fet. (...)
¿Per què eixe animalet, que el món menysprea,
ennoblit, agrandat en nostra idea,
amics, ¡oh germans meus!,
lluminós l'admiren i ple de glòria,
com l'àliga triomfal de la victòria
de Júpiter als peus?

¿Per què el veig, ab ses ales eixemplades,
senyorejar los vents i nuvolades,
estendre el valent vol
sobre el passat llunyà, sobre el pervindre,
muntar al cel, i fit a fit sostindre
tota la llum del sol?

Eixe misteri, per a gents estranyes,
l'explica el crit que surt de les entranyes
de tot bon valencià:
¡Sant amor a la Pàtria llemosina,
inspira tu la història peregrina
que brota als llavis ja!

3.3. UNS ANIMALS MOLT ESPECIALS. LES AUS-ELS OCELLS. ELS PARDALETS

Només dos rossinyols solitaris hi han
despertat l'admiració general ab la dolsor de
llurs cants: en Querol y en Llorente.

Manuel de Montoliu. *El poble català*, núm. 175
(6-VIII-1906).

Però a l'hora de vertebrar l'imaginari llorentí, entre els animals hi ha uns elements d'extraordinària importància en la trama i confecció del text: les aus, els aucells, els pardals. Són majoritaris i servixen també perquè el poeta s'explique. Ja no són només part del paisatge, o almenys no ho són sempre. Però en són en quantitat, i es fan més que presents. Si hi ha alguns com les àguiles o l'avorrívol condor famolenc, lo vistós flamenc, l'elegant cisne, l'òbila furtiva, els falcons i els esparvers que queden per al dibuix de les montanyes i llocs agrests, la immensa majoria està molt present en el nostre entorn més immediat: teuladins, cadarneres, rossinyols, oronetes-, paixarells -de cant armoniós-, tòrtore, gralles -eixes aus negretes que semblen corbs-, turcassos -castellanisme per colom salvatge-, grives -unes aus que viuen en jardins grans i horts de fruiter-, estornells -que volen en grans estols i es deixen vore molt en la ciutat-, les colomes silvestres, les merles -tan conegudes pels nostres tarongers-, els verderols, les cogullades -unes aus granívores molt semblants a les terreroles- i les aloses -les terreroles, que emeten en ple vol un cant llarg i musical-. Però estan també els gafarronets -aus xicotetes de deu centímetres- i els garrofins encara en el niu, aucells que volen, aucellades que fan dibuixos en el cel, esbarts de coloms.

I seran estes aus, menudes i pròximes, les que ocuparan l'espai del llenguatge poètic, la llengua literària i els seus recursos expressius.

3.4. TOTS ELS COLORS DE TOTS ELS VERDS

Però si els pardalets són tan familiars a D. Teodor, ens n'adonarem promptament de què estem acompanyats per un amant de la natura que sap i coneix també perfectament arbres, arbusts i plantes de tota mena. Passarem per boscamens d'alzines i roures, per fosques arbredes, pinades, acàcies, pomeres, palmeres, tarongers, datilers, oliveres, pins tendres, plorons, xiprers i magraners. Però també per jardins de gesmilers, de rosers, d'alfabegues florides, d'arborcers, de murta i de baladres; olorarem romer, sarjolida, i herbes silvestres... -¿Arbres verds a lo llarg dels camins!-. I vorem ginesta i llorer, i xafarem catifes de molsa, caminarem per horts, vergers de les pomes d'or!, per camps d'arròs, de dacsa, de raïm, per melonars, per eres i vinyes. I junt a tot això, els jocs de què hi participen les parts dels arbres: les fulles i les branques, les soques i els branquillons, la fullaraca i el fullam. Quina diferència, en tot cas, amb la llengua farcida d'hiperònims que hui parlem. I no diguem de les flors: la rosa, l'englantina i la violeta jocfloralesques, per una banda; però tota la retòrica imaginable basada en les flors, per una altra. Açò sí són jocs florals i amb l'elegància dels versos ben tallats. Com deia Ramon Domènec Perès¹⁴ al pròleg a *Poesies triades*:

Quan ell escriu mogut per un sentiment fondo, ses estrofes solen ésser d'insuperable perfecció: brillen al sol com les flors del seu país, i com elles tenen un flaire que va dret al cor.

I eixa insuperable perfecció ve també donada pel lloc des d'on Teodor Llorente escriu.

¹⁴ Poeta modernista, amic i col·laborador de Jaume Massó Torrents, fundador de la revista literària *L'Avenç*. Vinculat també al periodisme, fou acadèmic de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

4. L'HORTET DE LLORENTE. UN ESPECTACULAR *LOCUS AMOENUS*

Perquè açò ocorre, contentament inclós, entre altres coses, perquè Llorente pensa, escriu i viu, sempre que pot, instal·lat en un *locus amoenus* -un hortet perdut- dins d'un altre immens *locus amoenus* -l'Horta i les Riberes valencianes-. És com tindre una caseta a l'Arcàdia, aquell lloc paradisiac de la literatura clàssica que serví de refugi a tants i tants poetes del renaixement europeu, aquella regió situada al bell mig del Peloponés, rodejada de montanyes i atapeïda de rius. Llorente ens deixa clara la influència:

D'exàmetros i pentàmetros
jo estava tot ple llavors;
i en tu pensava, Virgili,
mon primer mestre d'amor.

I, aixina, quan canta a la reina de la festa, o a la seua dona o a Vicenteta, es sent com l'enamorat Petrarca en les arbredes florides de Valclusa. La construcció és molt més clàssica del que sembla (no citaré ara a Curtius ni vos ho faré més llarg)¹⁵. Per a Llorente l'hortet és de gran importància, com ho podien ser els horts i jardins de la València musulmana, l'*hortus conclusus* d'un monasteri medieval o d'un palau renaixentista. Ombra, frescor, aigua, emparrats, porxades, bancs, arbres, pòrtics, conjunts florals, cants d'aucells, però també és lloc en què llig i escriu moltes vegades. En "La barca nova" ens diu:

¹⁵ Curtius fa un seguiment dels primers passos textuais d'alguns dels llocs comuns de la literatura universal en *Literatura europea y Edad media latina*.

Un gesmiler servia'm de transparent trespol,
i si el vent agrunsava ses tremoloses branques,
sobre el llibre caïa la pluja de flors blanques.

Sembla difícil païr millor situació dins del paradís perdut. De fet, pot arribar a corfondre's amb el paisatge, formar part del mateix. En "La creu del poble" l'hortet de què parlem es transforma en niu. Es tracta d'un niu petit que el seu amor fa gran. És la mateixa tècnica en què ha fet de l'arròs al forn menjar de reis; la mateixa que fa de la barraca, molt més que un palau; de la llauradora, una reina oriental. Coses tremendament humils que Llorente percep com a realitats hiperbolitzades gràcies a l'amor. Els diminutius -en un poblet, en un petit niu, en un hortet- ja ho diuen tot:

Junt a la Creu de pedra
hi ha un poblet amagat,
i prop, entre bardisses
plenes d'aucells cantant,
jo un petit niu tenia,
que l'amor fea gran.
Un hortet ple de roses,
de tarongers voltat,
una alqueria blanca
i un airós miramar.

No tardarà gens l'hortet en convertir-se en un palau, en un temple on cada objecte de la realitat té el seu paralel imaginari. És el gaudi plaenter de la naturalesa que el rodeja. És un jardí d'abundor inesgotable, és el jardí interior del poeta. En "Íntima (en el meu hort de Museros)" ens comenta el desembre de 1908:

Este hort és un temple: són voltes les branques;
 l'aucellada, orquesta; incensers les flors.
 Mira volar juntes les colomes blanques,
 exemples donant-nos de constants amors. (...)

Quant més amagada, la ditxa és més dolça.
 Bell palau nos dóna nostre humil verger;
 tenim a les plantes catifes de molsa;
 garlandes florides tenim per dosser.

Catifes i dossers de vegetal amor. Ja major, des de l'hort, el poeta observa plaenterament el pas de la vida, gojós amb la seua companya i amb la música de fons que prové dels teuladins. En "A un poeta sacerdot" li conta al seu interlocutor la pau que hi viu:

Com nauers que invàlids miren des del port
 si ja el vent amaina o encara ve fort,
 s'assentem gojosos a dintre el meu hort
 en un banc de pedra,
 on música ens donen teuladins parlars
 i ombrívols dossers
 les garlandes d'edra

Però, com deia adés, este hortet, este palau, el temple que compartix amb el seu amor, l'hort tancat on creix enorme l'arbre de la vida, eixe niuet petit que el poeta transforma en un *locus amoenus* particular té per marc, ni més ni menys, que un veritable paradís, la terra de l'arbre de les pomes d'or: Edeta, el jardí-paradís valencià.

5. EL PARADÍS VALENCIÀ. L'EDETA ARCÀDICA

Una terra que produïx tota classe de fruits i delícies i espleta a l'any dos i tres vegades, el mite quasi universal d'una terra perduda que pobles i races han buscat sense èxit, un paradís perdut que ningú sap on para, el jardí de les Hespèrides de què parlaven Estrabó i Hesíode, la terra primigènica, el verger florit on canten els rierols, està situat en una posició geogràfica entre els 40° 47' en l'extrem nord, 37° 51' en l'extrem sud, 0° 31' E en l'extrem oriental i 1° 32' W en l'extrem occidental. És València, el regne de València, l'Edeta arcàdica.

Segons ens conta el propi Llorente, el seu admirat mestre Vicent Boix¹⁶, quan a les seues classes parlava d'Egipte, Grècia o Roma, de les seues gestes i herois, sempre estava atent, però quan ho feia sobre València:

Jo t'escoltava, en flama generosa
l'ànima encesa, i tu —«Fill meu —me dies—,
d'eixes sagrades glòries d'altres dies,
València, nostre amor, rica és també».
I com aquell que parla de sa mare,
mesclant los plors a l'alegria santa,
ta veu, del trobador que immortal canta,
ardia en foc d'amor i pàtria i fe.

Estes cobles dedicades “A la memòria de Vicent Boix” són una mostra exquisita de la importància del mestratge d'aquell i de la influència que va exercir sobre Llorente. Com el poeta reconeix en la penúltima de les cobles escrites el març de 1880, quan el vell catedràtic d'Història va faltar:

¹⁶ Vicent Boix, president honorari en la fundació de Lo Rat Penat, mereix una atenció major que la tinguda fins ara.

¡Amor de pàtria! En mi tu l'infundires,
 mestre, company, amic, germà, poeta,
 sobre un poble que t'ama i que et respeta
 derramares a doll ton esperit.
 ¡No has mort! ¡Ni moriràs...! Pobres despulles
 solament tanca l'avarienta fossa...
 ¡Ton ànima inflamada i generosa
 la sentim bategar dins nostre pit!

La gradació del segon vers tot ho resumix: “mestre, company, amic, germà, poeta”. Hi ha però una de les ensenyances que ens interessa especialment ara i ací; una de les més grans que va rebre mai: la nostra terra, l'Edeta arcàdica, és el paradís. Així ens parlava del seu naiximent:

I plasent nos contaves com va nàixer
 entre palmes i flors la noble Edeta,
 com grat ensomni d'oriental poeta,
 com transumpte ditxós del Paradís...

I va ser una lliçó que Llorente no mai va oblidar i que, com si es tractara d'un apostol, va transmetre, pregonar, propagar i predicar sempre que pogué. Tant és així que, en saludar solemnement “Als felibres de Provença” l'any 1866, amb l'objectiu que la nostra llengua valenciana no quede despenjada de la branca llemosina -perquè mut no romane/perquè oblidat no sia/- els obliga a recordar el “valencià jardí”:

¡Oh trobadors ditxosos! Quan en els vostres llavis
 esclate en eixa llengua dels nostres comuns avis,
 el càntic llemosí,

membreu-vos que de l'humil Riu Blanc en les riberes,
a l'ombra de les paumes d'Orient i les llimeres
del valencià jardí;

el pobre soldat últim de la valenta host nova
als vostres brusents himnes unix sa feble troba
ab un sospir amarg,
perquè mut no romane, perquè oblidat no sia
aquell parlar dolcíssim que l'amor deprenia
dels llavis d'Ausiàs March.

Tant és així que la regina dels Jocs Florals ostenta com a símbol d'autoritat i senyal distintiva una rosa procedent “dels verds jardins d'Edeta”:

Alegre i vergonyosa, poruga i satisfeta,
com verge desposada que arriba al sacre altar,
ja, per la mà conduïda del llorejat poeta,
i per ceptre una rosa dels verds jardins d'Edeta,
te veig al trono insigne del gai saber muntar.

I quan el 1881 es celebra l'homenatge de tot Espanya “A l'insigne poeta dramàtic Calderón de la Barca”¹⁷, el present que hi durà a la Meseta serà una flor del paradís:

Puix que a ton front dedica nova corona Espanya,
No neguitós rebutges per pobra o per estranya
aquesta flor que et porte del valencià jardí.

¹⁷ D'interés el conflicte creat amb la Senyera valenciana arran d'este homenatge.

I quan escriu “Als bons valencians, fundadors de “La Senyera”, societat valenciana en Madrid” els diu entre altres coses:

De nostre cel puríssim, de nostra mar tan blava,
de nostres camps, que semblen cistelletes de flors,
de les nostres donzelles que el món sencer alaba,
missatgeres de ditxes, robadores dels cors.

Esta immensa riquesa dels nostres camps és una característica que ens diferencia també de la resta de territoris agermanats per història i llengua. En la “Salutació als poetes de Catalunya, Mallorca i Provença que vingueren a les festes del centenar del rei en Jaume” no s’apura en contar-los, parlant-los del rei:

Darrer infant d’aquella casa pairal, que un dia
omplí tota la terra de glòria i poesia
ab ses famoses gestes i sos brillants amors,
ma Pàtria en los flairosos vergers de les sultanes,
dormia, dosser fent-li les palmes africanes
i els tarongers en flor.

I quan canta “Les glòries de València”, eixes que oferirem després a Espanya, reclama als seus lectors que es fixen en la terra:

Parleu-me dels seus horts, on mai s’acaba
l’esplet primaveral;

Els àrabs en sabien de jardins i és per això que es quedaren tant de temps i ploraren tant la seua pèrdua. Havien trobat el paradís. El mateix que havia fet Llorente, el mateix que cantava el 1887:

i l'alarb, oblidant en tes riberes
 los oasis d'acàcies i palmeres,
 trobà en tu son fantàstic paradís.

Hi ha però tres poemes: “Matinal”, “Vora el barranc dels Algadins” i “La Barraca” que condensen i combinen l'amor a la terra i el convenciment íntim de trobar-se al paradís. Així, la presentació seqüenciada de l'arribada del matí: la llum, els sons, la frescor, la lleugeresa, l'aleteig, la conjunció de la naturalesa en “Matinal”:

Encén el dia nou ses llums primeres
 i l'himne del mati cantà ja el gall.
 Òbric los ulls i veig les tres palmeres
 que en mig dels tarongers alcen llaugeres
 al cel pur de l'estiu l'airós plomall.

Mamprén cantant el vol la cogullada;
 movent per tot refrescadora onada,
 aleteja en l'arbreda el ventijol;
 i entre mig de boirina emporporada,
 com un rei baix el pal·li, naix el sol.

Naix el sol, i en l'espai, ple d'alegria,
 se desfà l'ombra, com volàtil fum;
 i a tota nova flor que s'obri al dia,
 una trèmula perla el cel envia,
 i dóna a cada perla un raig de llum.

Així els aromes, l'aigua, les flors, l'aire i la llum rodegen la barraca:

A un costat obri el pou la humida gola;
 i perquè tinga perfumat dossier,
 la garlanda de flors, que al vent tremola,
 estén sobre el brocal un gesmler;
 i per la franca porta mai tancada
 les flors despreses i el flairós perfum
 a dins penetren, en la dolça onada
 de l'aire i de la llum.

Perquè a les Hortes i Riberes:

Tot riu entorn: va l'aigua cristal·lina
 corrent entre pomells de lliris blaus;
 sorolla dolçament la mar veïna;
 mouen els arbres ventijols suaus...

6. UN CONCEPTE DE POESIA EXPLICAT PER LA NATURALESA I PEL PARADÍS

El concepte de poesia que Llorente intentar definir i explicar als seus contemporanis també té molt a veure amb la naturalesa. Amb ella construirà no solament paisatges, no solament un dels grossos fils que conformaran la trena dels seus jocs estilístics, sinó fins i tot alguns dels principals pilars de l'edifici sencer de la seua poesia, i el que ell és com a poeta. Així per exemple, Llorente persegueix la senzillesa de forma permanent i obsessiva. Creu que en ella rau una de les pedres angulars per a fer bona poesia i per a ser bon poeta i bona persona. És el seu franciscanisme. I si hi ha alguna composició que mostre i demostre eixe afany de senzillesa que Llorente

predica és “Floreta sens nom”, un cant sobre la inspiració, la creació, la veu i el to que han de perseguir-se. És una flor menuda, amagada, que passa desapercibuda i que ni tan solament té nom la que vol cantar Llorente, és l’essència de la naturalesa més modesta el que persegueix. La composició és tot un consell als poetes valencians contemporanis i, si se vol, als escriptors i artistes en general:

Quan passege al camp, m’agrada
 (¡infantívola afició!),
 cullir floretes silvestres,
 quant més silvestres, millor.
 Una trobí amagadeta
 entre el fullaram del bosc,
 tendra, fina, blavinosa
 com los ulls que em fan ditxós.
 —¿Quina és aquesta floreta?—
 li preguntí a un vell pastor.
 Me contestà: — ¿Eixa floreta?
 Una floreta sens nom.
 A l’escoltar la resposta,
 quedí trist i cavil·lós,
 i d’aquest modo pensava,
 esguardant l’hermosa flor.
 ¡Quantes com ella, oblidades,
 desconegudes de tots,
 belles floretes de l’ànima,
 se mustiguen en lo món!
 ¡Quantes virtuts trepitjades!
 ¡Quants volers mal corresposts!
 ¡Quants martiris sense palma!

¡Quantes victòries sens llor!
 ¡Quantes glòries i belleses
 que no obriren lo capoll,
 i si bledanes l'obriren,
 ningú gojà sa flairor!
 Poetes, reis de la citra,
 que aneu cullint brillants flors:
 feu replega, feu replega
 d'estes floretes sens nom.

Per a Llorente és al camp on podem trobar la inspiració i l'alé per a cantar nous aires i cançons. Als felibres els diu:

Correu als camps ombrívols on noble veu vos crida
 per a que, de flors noves l'arpa vella cenyida,
 les mans entre les mans,
 al món que incrèdul dubta i que afanyós vos guarda,
 canteu, pensius poetes, el que en sonar ja tarda
 sant himne dels germans.

És tanta la influència que l'espai físic té i manté sobre Llorente que no arriba a comprendre el canvi de to que, ja molt major, observa en les composicions de les veus valencianes més noves. No ho comprén -Ombres, negrors, congoixes, això no és poesia- i arriba a enfadar-se i per això el 1911 es dirigix "Als poetes jovens" amb veu clara i rotunda, per tal de dir-los:

Tot diu ací «¡alegrem-nos!. La terra llevantina
 nos mostra a totes hores el seu preuat tresor;
 palmes de Mauritània, tarongers de la Xina,

i el raïm entre pàmpols i les espigues d'or.
 Per tot bosc d'oliveres en la serra i la plana,
 en els horts, entre parres, d'Espanya gesmils blancs,
 de la Grècia, baladres, plans de roses de grana
 en los penyascals aspres, als fons d'estrets barrancs.
 I en eixos paradisos airoses valencianes,
 les dels ulls que espuirnen quan sona el tabalet,

I, en conseqüència no pot sinó recomanar-los:

Siau la veu gojosa d'aquestes alegries,
 de les que hi ha en la vida més perfumades flors;

¡Oh valencians poetes, als que les muses guien!
 Poseu foc en la idea i en vostres versos mel;
 i a la llum de migdia vostres estrofes sien
 colomes que aletegen en la blavor del cel.

Estrofes i colomes, versos i mel, i foc i llum i cel. La recomanació de Llorente és decidida, sincera i coherent amb les seues idees. Té la seguretat de que la bellesa es troba moltes vegades oculta entre les coses més senzilles i té el convenciment de viure a un paradís. Alguns dels seus primers admiradors i deixebles van fer-li cas. Quan Francesc Badenes Dalmau publica el 1897 les seues *Flors de Xúquer*, afirmarà haver seguit el consell del mestre: “*I jo, dòcil al consell, he anat corrent lo terme de ma terra per a fer replega d'algunes floretes silvestres que, arreglades en humil manollet, vos les presente ab lo títol de Flors de Xúquer*”. També Josep Bodria titularà el seu llibre de versos com “*Roselles*” i Llorente sabrà correspondre-li amb uns versos “contestant a l'endreaça de son llibret”:

RUMBEGEN molt vistoses en los camps les roselles;
mes prompte el sol mustiga ses fulles tan vermelles,
i el vent de la vesprada les mou i les desfà.
Aquestes que m'envies, de l'ànima poncelles,
rumbejaran per sempre, vives, triumpfals i belles,
com l'Amor, que ab ses risses i plors les fecundà.

Llegir per tant la poesia dedicada als joves única i exclusivament en clau política és un error, perquè és el concepte de poesia que Llorente ha anat pastant entre els seus versos, el que abans intuïa i ara sap, el que defén. Llorente en eixa composició no fa més que defendre el que sempre ha defés en poesia. Ell mateix definix els seus versos com a llemosins, valencians, humils i pobres, però dolços. Llorente vol per a la seua poesia la dolçor *“que té en los camps, a l'esclatar el dia la tendra veu dels aucellets petits”*. És una dolçor tan anhelada i perseguida que li la demana a la Verge i es fa prec, “dóna a mos rims la dolça poesia”. Perquè la poesia fa suportable el dolor, renaix el cor i ompli l'ànima de fruits d'amor. Amb la poesia hom pot fer almoïna, sempre està rodejada de glòria i amor, de Fe, d'esperança, de gràcia. La poesia és santa, és adorable, és una deessa, un regne, una reina en un trono d'or, és llum, és l'últim raig, és Vicenteta, espurna, pura i eterna flama. I és per això que pregunta als jóvens poetes: “Quin verí los cors vostres omplí i emponsonyà”.

Però tornem a la naturalesa. Perquè la poesia, segons Llorente, també es pot sembrar, florix, rebrota, es perd com la collita, creix com un arbre, amb arrels, amb branques, amb fulles. O es niu, cant d'aucells, esbart de teuladins.

7. RETÒRICA I JOCS ESTILÍSTICS. METÀFORES DE LA NATURALESA. LES AUS I LES FLORS

Centenars de comparacions i metàfores a la poesia de Llorente tenen com a referent dos elements de la naturalesa que són dominants a l'hora de servir a Llorente per a explicar-se: Flors i aus. El primer poema del *Llibret de versos*, el que fa d'introducció -"A mon llibre"- va ser escrit el 1884 com a presentació intencionada de la seua obra. Es llavors un poema de gran importància. Allí podem llegir el que el *Llibret de versos* significa per a l'autor:

¡Pobre llibret, on cendres i paveses
 ma ja apagada inspiració deixà,
 com deixa en niu desert plomes despreses
 l'aucell que s'envolà!

El *Llibret* ara arribarà als lectors:

¡Pobre llibret, que vas a mans estranyes,
 com la mústiga flor que el vent s'endú!

Servirà o no per al renaixement de la llengua:

Tot seguix en la terra sa corrent;
 sigues viva llavor o fulla morta,

Però el desig del poeta és que arribe lluny:

Vola com l'oronell d'ales lleugeres

Com arriba lluny el seu pensament gràcies a la naturalesa i s'explica per ella.
“En la montanya” ens recorda:

Quantes vegades ma pensa
(;somniais d'amor benaestruc!
com al niu va l'oroneta,
als vostres cims ha vingut!

Perquè es comprenga la importància d'este fet, podem anar a una altra composició bàsica per a comprendre a Llorente. Al seu “Cant Darrer” de nou per a explicar-se recorre a les aus. I així, quan el poeta calle ho farà:

com calla, quan esclata la tempesta,
l'aucell dintre el seu niu.

Quan cante:

Mon cant alçaré a tu, com a tothora,
en trista soledat plorant son dol,
te canta igual la tórtora quan plora
que el triomfant rossinyol.

Quan queden esparses les seues esperances:

Com al vindre l'hivern les oronetes,
fugen mes esperances a altres mons;
com boires matinals, volen desfetes
totes mes illusions.

En adormir-se, el pensament del poeta també va amunt, com ens diu en “Passetget de maig”:

Los ulls esmortits se'm tanquen,
lo llibre em cau de les mans,
i mon pensament s'envola,
com aucell desengabiat.

També en “El llibre de missa de la meua mare”:

mon pensament, com au que a son niu vola,
torna ditzós a ma primera edat.

Convertix la família en una niuada, com fa en “Lo rosari de la viuda”:

Acarona la mare endolada
en sos braços l'infant més petit;
altres dos, contemplant la niuada,
de sos peus i sa falda fan llit.

I per a vèncer els problemes i obstacles:

Dóna pau a mon ànima inquieta;
dóna'm força i vigor sempre viu,
lo vigor que a la pobra oroneta
dónes tu per defendre son niu.

De la mateixa forma percep als llemosins poetes i quan es dirigeix “Als felibres de Provença”:

Com els aucells que fugen de l'au que els dóna caça,
tornen al tronc on tenen el niu, així que passa
l'enemic esparver;
els llemosins poetes, als qui la sort féu guerra,
ab goig filial tots corren vers eixa dolça terra,
bressol del Gai Saber.

Els aucells, els seus nius, els seus càntics, vertebren el text. Més encara, les aus són protagonistes absolutes de tres composicions: el “Mensatge” amorós a la xiqueta, dolça xiqueta, on el poeta dubta si endreçar-li els records per mitjà d'una o altra au; el magnífic “Cant d'aucells”, o la “Cançó del teuladí” on humilitat, llar i concepció poètica estreten relacions. En totes elles explota les característiques més conegudes d'estos pardalets. En la darrera, la veu de Llorente coincidiria amb la del teuladí, l'amic de casa, senzill, sense estridències, vestit pobrament, content amb poca cosa; de nou l'obsessió per la senzillesa:

Jo nó tinc la ploma de la Cadarnera,
que d'or i de grana tiny la Primavera;
no tinc la veu dolça que té el Rossinyol;
ni de l'Oroneta joliva i lleugera,
les ales, que creuen la mar d'un sol vol.

De parda estamenya, sens flors, sense llistes,
vestit pobre duc;
mes penes i glòries, alegres o tristes,
les cante com puc.

Igual que en “Cant d’auells”:

El palau de la ditxa, jo el tinc sota una teula
—diu, aguaitant baix d’ella lo cap, el teuladí; —
si ma vida os agrada, igual la vostra feu-la;
qui ab lo que té es contenta, serà semblant a mi». (...)

I és que ja hem dit que els versos Llorente els volia llemosins, valencians, humils i pobres, com ho és la Musa Valenciana que l’inspira. En “Lliris campestres. En l’album de la senyoreta D.M.S.” ens ho aclaria:

LA MUSA valenciana sóc jo, que vergonyosa,
a tu vinc, coronada de boscatanes flors.

Jo sóc filla de l’aire, del sol, de la montanya;
tu, espill de gentilesa i orgull de la ciutat;
jo, mísera orfaneta, faç niu en la cabanya;
tu, de la Cort vingueres, i allí ninguna et guanya
en falaguera gràcia ni en noble dignitat.
Jo vaig errant i solta, per solitàries sendes;
i com campestres lliris cullits entre aspres cards,
Mes ja que, flor preada de docta poesia,
a ta triunfal corona trenada per les Arts,
no puc, com la mereixes, donar, i jo voldria,
deixa que tremolosa pose a tos peus, Maria,
estos campestres lliris collits entre aspres cards.

Són versos que es poden collir. I segons Llorente, de tant en tant, entre l’enorme fullaraca dels seus versos, encara pot tallar algunes pobríssimes floretes.

“En l’album d’una mallorquina”, les poesies són flors que el poeta cull en el jardí del seu cor:

D’aquest vell poeta l’ofrena és ben pobra;
en mon hort, cullívola, no trobí altra flor.
No me la rebutges perquè en tens de sobra,
dolça mallorquina de l’estrela d’or!

Entre els poemes que Llorente hagué de compondre per necessitat, es troben estos magnífics “Versos per a un album”:

Oh Dama benvolguda, que canten els poetes,
¿vols que una flor te done dels valencians jardins?
Allí hi ha roses fines, gesmil i violetes;
mes jo collir sols logre pobríssimes floretes
entre ma fullaraca de versos llemosins.

Indignes elles foren de la reial corona
que per a tu trenaren insignes trobadors;
mes si l’oferta és curta, la voluntat és bona,
i puix ma pobra Musa de bon grat te les dóna,
accepta bondadosa mes campesines flors.

Ací les tens, ben fresques, collides d’aquest dia;
ací tens dels meus versos un xicotet pomell:
acosta’l als teus llavis, d’on mana l’ambrosia,
i allí prendrà la dolça flairor de poesia
que és, dama benvolguda, lo que faltava en ells.

8. UN ÚLTIM APUNT. LES DONES DE LLORENTE

La presència i importància de les dones en la poesia de Llorente és realment extraordinària fins a arribar a formar part de la mateixa naturalesa. El paradís valencià no està desert d'amics i compta entre ells amb una figura indiscutible, la dona. Estan les llauradores, les jóvens de setze anys, les mares, les viudes, les filles de les viudes, les dames; i estan la dona, les filles i les netes de Llorente. La primera aproximació que vaig fer al món de la natura en Llorente va partir de Vicenteta, una metonímia de la dona valenciana jove. I va partir d'ella perquè va ser la lectura del poema "Vicenteta" el que em féu fixar-me en la bellesa plàstica d'algunes imatges, metàfores i jocs estilístics que feien ús de la natura i un en especial, que donà títol a una conferència que vaig preparar per a la universitat de Salamanca, "com tronc flexible de datiler". I és que amb estes paraules Llorente descrivia els moviments de la xica. A partir d'ací és on vaig començar a escorcollar per este motiu tan llorentí. Perquè si hom s'hi posa, descobrix que la descripció de les dones es farà també a partir de referències, comparacions i metàfores derivades o provinents dels elements de la naturalesa. I allò que aquelles poden significar, i els sentiments. La diafanitat amb què es presenten les imatges, la fluïdesa de sentiments a l'hora que es fa la descripció, l'estructura rítmica que presenten versos i estrofes arriben a moments molt dolços. En "Valencianeta", com he dit, tenim un dels exemples millor desenvolupat i de major perfecció i bellesa. De fet, la joveneta llebrenca de setze anys es difumina en la naturalesa fins a semblar un quadro d'Arcimboldo. Primer, la situa dins del *locus amoenus*:

Per a que guarde grat ton record,
te veig jo sempre dintre d'un hort,
cullint alegre les flors hermoses
que al punt esclaten on els dits poses.

Però prompte venen els símils i comparacions. Primer, els cabells:

Són un bosc negre tos cabells rulls...

Després, la color de la pell:

No eres tu blanca com lo blanc lliç;
tampoc morena te se pot dir;
la color mostres plamenta i bona
de les espigues que Juny saona.

Els ornaments que hi porta; la pinta i les arracades:

Per diadema de gran tresor,
portes, com reina, la pinta d'or;
el sol, ponent-se, pareix que et done
son brillant cercle perquè et corone.

Com aigües clares corrent a doll,
un riu de perles portes al coll;
a xanglots cauen de cada orella
les esmeraldes, i et fan més bella.

El trage que du, les sabates:

Ta falda tova, d'hermós setí
de flors brodades, sembla un jardí;
mostra escotada la sabateta,
com la neu blanca, ta calça neta.

El moviment del cos:

Com tronc flexible de datiler
 que airós agrunsa lo vent llauger,
 ab ritme harmònic se mou i es bressa
 lo teu cos gràcil de jove deessa.

La correspondència total amb la natura:

¡Dels vergers nostres, suprema flor!
 ¡La rosa eres que enjamai mor!
 Les valencianes totes són belles;
 tu l'encant juntes de totes elles.

Només apunte alguns detalls referits a les dones. Així, en “Primaveral”, el poeta no troba manera de descriure els sentiments de l'amada sinó és per mig de la naturalesa:

Ella estava més gojosa
 que els aucells refuladors,
 més polida que les roses
 més resplandenta que el sol.

Els seus moviments al balancí:

Dels dos ramals agarrant-se,
 acomodà el lleuger cos,

i a l'aire es llançà joiosa
com un aucell que alça el vol.

La seua respiració:

A l'alenuar, dibuixaven
sos pits los naixents contorns,
com les onades primeres
que en la mar l'oratge mou.

Vicenteta, també jove, també de setze anys, sempre de setze anys, fins i tot amb Llorente envellit, és percebuda així:

Té setze anys, i és airosa; com un pi, dreta i alta;
Tan lleugera com vola l'aucell de branca en branca,
creua els camps i al braç porta la cistelleta blanca,

I és de miracle que no es convertix en dona-arbre:

i son cabell negríssim, llustrós més que la seda,
fins a la terra penja, i allí en les flors s'enreda,
i sa imatge contempla esbalaïda
en los espills de l'aigua, que s'atura adormida
entre els lliris en flor.

En "Missa d'alba" l'esposa ix al seu passeig de diumenge:

I alegre, airosa, enamorada,
ix de ton niu, com cogullada
que al trenc de l'alba pren lo vol.

I quan es posa guapa, ho fa:

Anem: el sol crema i te posa
lo rostre encés com una rosa.
¡Oh mon amor, quant bella estàs!

En “La barca nova”, l'any 1904, també la protagonista era així retratada:

En sos ulls brillants duia la llum de l'alegria;
era airosa i llaugera com volador vaixell;
dreta com una palma; viva com un aucell.

Quan recorda la figura materna, en “El Llibre de Missa de la meua mare”:

Este llibre portaves i el rosari
en tes mans blanques com capolls de llir
Narda, la companya de Blaiet a “Roses de dacsà (romanç anacreòntic)”

du un pomell de roses
pintat en cada galta.

I la provençal “Mireia”:

Innocent, complaguda, jubilosa,
vaig vore, en mig d'encantadors vergers,
a la que me semblà capoll de rosa,
filla gentil del Mas dels Llironers.

Flors i aus servixen també per a la lloança. El 1897 en “A Ma filla Josefina, reina dels Jocs Florals” li diu el poeta:

JOSEFINA, flor darrera
del roser dels meus amors;
estel de la blava esfera
que en mon vespre reverbera
entre besllums i foscors;

Colometa hermosa i blanca,
Demana a totes les coses
lo que tinguen de més pur;
en les herbes més punxoses
busca floretes hermoses,
i en colliràs de segur.

Com aucell que en lo niu canta,
guarda l'alegria santa,
pròpia del cor sense fel;
en ton esguard, que m'encanta,
vegen tots algo del cel.

Però són capaces també d'expressar un dol tan sentit com el que canta en “A ma néta Maria Bernal i Llorente, morta als cinc anys”.

ERA, en la nostra casa, on lo dol etern dura,
àngel d'amor i pau.
Era càndida i tendra; era innocent i pura:
;un colomí en lo cau!

Les flors més primerenques són les que el vent arranca
millor a l'ametler;
lo fruit dolç que més prompte s'assaona en la branca,
és lo que cau primer.

La riquesa de la poesia de Teodor Llorente ha quedat pràcticament amagada al jovent de hui. Una llàstima, perquè opine com feia Enric Soler i Godes l'any 1957, quan se'n complien cent de la primera composició llorentina escrita en valencià¹⁸:

La joventut que no coneix, ni ha llegit Llorente, no sap el que és poesia valenciana. En els seus versos bull i es regira tot un món de sentiments i d'humanitat, tota l'ànima de la nostra terra.

I gran part de la naturalesa, afegiria jo. Acabe amb les paraules que va fer servir Llorente quan es va dirigir "Als bons valencians fundadors de 'La Senyera'", societat valenciana en Madrid:

Vostre valencianisme, força, com l'arbre, prenga
en lo fons de la terra, i alce els ramells al sol.

¹⁸ *Pensat i fet*, núm. 46, València, març del 1957.

9. CONCLUSIONS

pels horts flairosos on entre paumes
tot l'any verdegem los tarongers,
dels nostres avis, Ferrers o Jaumes,
trobem gojosos vestigis vers. -Excursionistes-

La magnífica obra poètica de Teodor Llorente és una gran desconeguda per als jóvens de hui quan conté valors literaris i lingüístics que poden obrir camins, caminals, sendes i passos estrets tant cap a la tradició com cap a la modernitat. Llorente hauria de fer entrada a l'escola, tornar a les aules. L'estudi dels seus versos o la simple lectura dels seus poemes permet un viatge immediat al nostre passat recent, un passat que a la vegada queda o pot quedar tan llunyà de la realitat que hui s'hi viu.

La reivindicació de la relectura creativa que va proclamar el poeta Josep Piera no va ser presa suficientment en compte. Hem de continuar reivindicant aquella reivindicació. I així, cal llegir Llorente a les aules no solament per la qualitat dels seus versos sinó també perquè, en llegir-los, ens pot explicar què va ser la Renaixença entre els valencians, com va anar la represa de l'interés pel nostre passat, com es vam relacionar amb les altres parts del nostre territori lingüístic, què era allò de la llengua d'oc i, fins i tot, què som els valencians contemporàniament.

Cal llegir Llorente perquè amb els seus versos tenim accés a una riquesa lèxica i autòctona gens habitual, perquè conté un fum de mons perduts que poden ser escorcollats: treballs perduts, eines i ferramentes, formes de vida, formes de treballar i formes de patir i de morir.

Cal llegir Llorente perquè amb ell podem reflexionar sobre maneres de pensar i de pensar-se, sobre la fe dels nostres majors, sobre la seua vida quotidiana, sobre les festes i els menjars, sobre la gastronomia, sobre les cases, sobre la família.

Cal llegir Llorente perquè ens pot servir per a reflexionar sobre moments de gran importància en la creació de la València moderna, el creiximent de la ciutat i del país, algunes de les nostres tradicions, els nostres símbols, els nostres mites i llegendes.

Cal llegir Llorente perquè ens permet estimar els nostres paisatges, l'ànima de la terra, perquè ens permet situar-nos en una de les últimes línies de combat, la que hui en dia representa l'Horta, un tresor de patrimoni i una diversitat de conreus agrícoles, la xufa, l'evolució dels cítrics, la llarga prolongació del verger, les Riberes, les nostres muntanyes.

Cal llegir Llorente perquè ens permet viatjar a un altre segle, a un món entre dos segles, a una altra dinàmica històrica, a la possibilitat de repensar l'urbanisme, les finances, la premsa, les iniciatives ciutadanes, l'arquitectura de l'aigua, les séquies, les barraques, els pous, l'entramat hidràulic, els pescadors, l'Albufera, el Tribunal de les Aigües.

Cal llegir Llorente perquè és un poeta de la naturalesa, dels llauradors, de l'agricultura, de la terra. Cal que Llorente es clave en l'aula i pugua explicar l'orgull de ser i sentir-se valencià, de parlar i escriure una llengua com la valenciana.